

УДК 821.162.2“188”-32.09Л.Мартович:130.123І.Франко

ІВАН ФРАНКО І ЛЕСЬ МАРТОВИЧ: МОТИВИ ОДНОГО НЕПОРОЗУМІННЯ

Микола ЛЕГКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: lehkiy@ukr.net*

Розглянуто один епізод із особистих і творчих стосунків між Іваном Франком та Лесем Мартовичем. З'ясовано мотиви Франкової відмови публікування першого твору молодшого колеги. Простежено зміну оцінок Мартовичевої творчості.

Ключові слова: рецепція, оцінка, мотив, оповідання, творчі стосунки.

На початку 1888 року юний Лесь Мартович, учень Коломийської гімназії, написав свій перший твір – оповідання “Рудаль”, що його прочитав гімназійному вчителю. Той схвалив спробу Л. Мартовича й порекомендував до друку. Разом із В. Стефаником та Л. Бачинським Л. Мартович досить часто навідувався до о. Кирила Гаморака, пароха села Стецева Снятинського повіту. Десь навесні того ж року, за свідченням Юрія Гаморака, туди ж приїхав і М. Павлик. Л. Мартович прочитав йому “Рудаль”, і М. Павлик схвилювано сказав: “Маємо українського Гоголя”. Заголовок із цензурних міркувань порадив змінити на “Не-читальник” і забрав із собою, до Львова, аби надрукувати в журналі “Товариш” [4, с. XIV].

У червні того ж року відбулося засідання редакційної колегії часопису. “Як воно не дивно, – гадував В. Будзиновський, – І. Франко гостро скритикував “Не-читальника” і закінчив свою оцінку так: “Напишіть хлопцеві, щоби пера не брав до руки, бо він ніколи нічого путнього не напише”. “Я послухався і більше не писав”, – зреагував Л. Мартович [2, с. 321–322].

У листі до М. Драгоманова від 17 липня 1888 р. М. Павлик повідомляв: “Цими днями вислано буде для Вашої оцінки невеличке оповідання, котре в ред[акційному] комітеті викликало велике недовміння. По-моєму, це штука прекрасна, просто гоголівська, і авторові – ученикові 6 гімн[азійної] кл[аси] – можна би віщувати з того велику будучність. Оповідання загально подобалося і в комітеті, і навіть далі, та Франко вперся. Не знаю, чи це проста тупість, яку він показав, напр[иклад], і на оповіданні Аннінім у “Дзвоні” [йдеться про оповідання Анни Павлик “Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда”. – М. Л.], котре не радив містити, чи це він робить іменно для того, що я захвалив оповідання? Тепер же й він, і особливо я цікавий, як воно Вам подобається? Завважте тільки, що воно видається як слід аж тоді, як його гарно читати на голос (говорить усе п’яний чоловік), а Ви на це майстер. Мені, скажу Вам, дуже досадно, що через Франка воно не пішло в 1 ч[исло], як заслугувало. Додам ще, що я написав був до оповідання пояснення і назвав його “Не-читальник”. Воно з того теп[ерішнього] народного руху, в читальнях, про котрий у мене чималий матеріал, і з того, а також з особистого знакомства з сторонами коломиїськими, я можу Вас упевнити, що по змісту й мові оповідання – майже фотографія” [7, с. 230]. Високу оцінку Мартовичевого твору М. Павлик поєднав, як бачимо, з версіями причин Франкового вчин-

ку. Своїх суджень про твір М. Драгоманов не висловлював. М. Павлик зробив спробу надрукувати оповідання в газеті “Батьківщина”, але й вона виявилася невдалою. У листі до того ж адресата від 5 квітня 1889 року він писав: “Посилаю Вам сконфісковані Нагірним [тодішнім редактором газети. – М. Л.] з 12 ч[исла] “Батьківщини” статті, по-моєму, найнеслушніше. (Оповідання то само, проти котрого так стояв і Франко в “Товариші”, хочь аж му очі світилися, так було йому самому подобалося)” [7, с. 353].

Чому І. Франко відмовився друкувати оповідання Л. Мартовича? Точної відповіді на це питання у нашому літературознавстві немає. Очевидно, що знайти достеменну правду навряд чи можливо. Кожна версія Франкового вчинку виглядатиме лише гіпотезою. Та все ж... Певно, що не низький художній рівень став на заваді публікації “Нечитальника” (оповідання Л. Мартовича І. Франко цінував високо, хоча найчастіше виокремлював “Мужицьку смерть”). Він завжди відчував появу нового таланту, і цього разу помилитися також не міг. Радше за все мотивів Франкового вчинку варто шукати в позалітературній площині. Ф. Погребенник припускав, що на цій не до кінця з’ясованій історії певною мірою відбилися особисті стосунки між І. Франком та М. Павликом, не завжди доброзичливі й щирі, часом неврівноважені, сповнені надмірних амбіцій [8, с. 59]. Цілковито відкидати таку версію, мабуть, не варто. Однак є факти, котрі кидають нове світло на цю проблему, як і на питання взаємин між обома майстрами слова.

Та насамперед звернемося до тексту оповідання, передусім до його назви. “Рудаль” – спотворене ім’я Рудольфа, кронпринца, архієпископа, престолонаслідника, сина австро-угорського імператора Франца-Йосифа I, досить популярного серед українського населення Галичини, причому і між селянством, і поміж інтелігенцією, адже дотримувався досить ліберальних поглядів на зовнішню і внутрішню політику держави, зокрема прихильно ставився до вирішення низки питань національно-культурного життя українців Галичини й Буковини [див.: 10, т. 44, кн. 2, с. 724]. Його популярність ще більше зросла після відвідання східної Галичини, зокрема Львова, у 1887 році. До речі, 1889 року він наклав на себе руки, проте галицькі селяни не вірили в це і вважали, що то “пани” замордували Рудольфа через те, що той намагався полегшити життя простих людей; ширилися також чутки, ніби він утік за океан і створив у Бразилії селянське царство для українців-переселенців з Австро-Угорщини [10, т. 44, кн. 2, с. 725]. Про це свідчив і сам І. Франко: “Невідомі й досі невловимі агенти пустили між селянами чутку, що архієпископ Рудольф не вмер і засновує окрему державу в Америці, а для її освоєння він особливо охоче закликає українське населення, тому що солдат-українець допоміг йому дістати одяг і втекти з якоїсь в’язниці над морем. Кожна сім’я, згідно з розповсюдженою версією, має одержати 12 моргів ґрунту врожайної землі, про яку селяни розповідають поміж себе на торгах і по корчмах чудеса” [10, т. 44, кн. 2, с. 282].

Отож, у тексті оповідання його спотворене ім’я неодноразово злітає з уст п’яного й балакучого селянина Івана, котрий у корчмі поміж порціями горілки роздебендує про все, що лишень доступне його рефлексіям. Думка персонажа, щораз більше затемнювана алкоголем, легко перестрибує з одного предмета на інший – твір написано у формі усної оповіді (“з уст народу”), близької до “потоків свідомості”. “П’яний мужик, – на слухну думку Ю. Гаморака, – у довшому монолозі розкриває темний-претемний світогляд сільського нечитальника, навіяний великою силою забобонів і містичною вірою в “старшого”, тобто Рудалья, австрійського престолонаслідника Рудольфа” [4, с. XXXII]. Доречно зауважити, що в першопублікації оповідання (Чернівці, 1889) Л. Мартович спотворене ім’я Рудаль замінив іменником *старший*.

Ось початок оповідання:

“– При келішку горівки я й побалакати, вважаєте, люб’ю, бо я старий, та чей не піду з парубками за льондрами гонити, о ні-і! А оцесе то, – але! Вип’ю, вважаєте, один, вип’ю другий, побалакаю, та й душа на місци. Бо й хто то, вважаєте, знає, чіє завтра?”

– От, маскаль, чути, повстане робить на заграницу, ніби то, як якийсь казав, і на нас, бо він, вважаєте, маскаль та свої мухи, як той каже, показує. Та й буде, хло’, война.

– Ий! Але ми, вважаєте, втнемо маскалеви носа. Бо наш старшій, вважаєте, як не піде вам до косцьола, як не помолиться до Матери Божої, до тої, знаєте, шо в такій синій платині, аж за очи бере [...], та як не помолиться до Матери Божої, шо її розп’яли жиди [...], то, як, вважаєте, не помолиться наш старшій до неї: “Матко, каже, Божя, Матко пронайсвентша, Матко, як той єрентий, бодай ся книшем удавив, каже безослінная, Матко, кае... але! Вже я, чуєте, так не вдам; то вона таку, міркуйте, парсуну зараз та й послухає, та й стане нам до помочи.

– То як, вважаєте, виляже васько з одного боку та з того, то так, кау вам, як трави та листу: так багато! [...] Куди оком кинеш, а то все: маскаль, та маскаль, та маскаль: раз по раз. От, вважаєте, яка то їх тьма тьменна, але наш старшій як не крикне на васько: “Ану, хлопці, ходзьмо, кае, на маскаля, то пітремо его на солому, на січку, на трину го пітремо!” Отак, о! бо наш старшій, вважаєте, куди лиш глипне, то вогнем, як той кае, посипле, та й спалить маскаля на пни – таки, кау вам, на пни!

– То й аж тогди, вважаєте, маскаль нас не досягне, а наш старшій піде, хло’, май-май угору” [6, с. 1–2].

Образ “старшого” (Рудаля) виконує роль обрамування сюжету: автор знову вводить його в текст наприкінці твору:

“– Але не втнеш ти, маскалю, ой ні! Наш старшій тебе, як той каже, на мак дробен! Та й тогди писаря відрядить, раду нову поставить, віта скине, а мене, наприклад, покладе. [...] А наш старшій най жиє, як той казав, на многая літа! Віва-а-ть, най жиє наш старшій, та й, як той каже, син его, та й, наприклад, уся родина, та й... ти, Абрамку!” [6, с. 8–9].

Очевидно, таке пересміювання постаті Рудольфа (подекуди цілком гротескне, хоча й наївне та незлосливе) Франкові заімпонувати ніяк не могло. Від архієпископа він очікував добрих змін у суспільно-політичній ситуації Галичини. Про це свідчить один зі спогадів В. Будзиновського, який донині перебуває поза межами активного наукового обігу. Він, на нашу думку, добре випрозорює й причини непорозуміння між І. Франком та Л. Мартовичем.

Із них довідуємося, що незадовго перед візитом до Галичини архієпископа Рудольфа В. Будзиновський, тоді завзятий прихильник територіального поділу Галичини за національними ознаками з метою створення в майбутньому незалежної української держави, розклеював по Львову антиавстрійські (антицісарські) листівки. І. Франко викликав його в редакцію газети “Kurjer Lwowski”, де тоді працював. “Не буду переповідати цілої нашої розмови, – згадував В. Будзиновський. – Повторю лише коротко, одним душком те, що мені сказав (тоді великий мій авторитет) Іван Франко” [1, № 102, с. 2]. І. Франко, власне, застеріг В. Будзиновського від нерозважливих кроків і висловив свою симпатію до Рудольфа, з яким пов’язував позитивні зміни в політиці австрійського уряду щодо українців Галичини: “Чи ви знаєте, чого Рудольф приїздить до нас? Заноситься на війну з Росією. Центральне правительство знає, що з вини галицької політики цісаря український народ огірчений і що його симпатії можуть перехилитися

на сторону Росії. Рудольфа висилають, щоби під претекстом відвідання Галичини укоськати український народ. Він до українців їде. Висилають не самого цісаря, а його сина, бо хочуть в українським народі розбудити надію, що в міру, як до голосу в державних справах буде приходити наслідник, буде змінитися галицька політика держави.

Я в ту зміну вірю, бо Рудольф цілком не такий, як його батько. Старий не знає світа Божого. Крім дівок і запліснелих аристократів, з ніким не балакає, нікого не видить. Рудольф світовик, гуляка й чоловік товариський, балакає з кожним. Старий засліплений в польській шляхті, Рудольфові вона не імponує. Як настане Рудольф, то внутрішня політика рішучо зміниться, панованню шляхти прийде кінець. Що до такої зміни у Відні вже приготуються, свідчить подорож Рудольфа до Галичини” [1, № 103, с. 2].

Мабуть, тому дебютне оповідання Л. Мартовича в журналі “Товариш” надруковано не було. За наполяганням І. Франка.

Хай там як, та Франкова оцінка мала вплив на літературне зростання Л. Мартовича. Ю. Гаморак, наприклад, згадував: “Навіть своїм найближчим приятелям Бачинському й Стефаникові він і словом не згадав про цю прикру подію. А писати перестав, а ще більше, – занедужав він на гостре почуття нижчевартости, що, незважаючи на пізніші літературні успіхи, не покидало його ніколи” [4, с. XIV].

Щоправда, у цих словах є певна частка перебільшення, бо вже 1889 року Л. Мартович за допомогою В. Стефаника (зокрема й фінансовою) видав у Чернівцях оповідання “Не-читальник” окремою книжкою. В. Стефаник згадував: “...що я давав гроші на друк, дописав еще: видали руські читальники. Гроші я видурив від своєї неб[іжки] мами, і ми поїхали до Черновець до друкарні п. Чопа і там дали скрипти. Кілька місяців пізніше ми мали в руках тонісеньку, блідо-блакитненьку книжечку “Нечитальник” і розпродавали, а що виторговували, то проїдали, бо тоді нам трафилася дуже скупа господиня” [9, с. 164]. Можна ствердити, що способом подолання комплексу нижчевартості й доведення високої творчої спромоги Л. Мартовича стало рішення обидвох друзів надіслати книжку Франкові з присвятою: “Високоповажаному Добродієві Іванові Франкові – В. Стефаник, вид[авець], Л. Мартович, автор” (вона зберігається в особистій бібліотеці І. Франка, № 1158).

І. Франко для Л. Мартовича, як і для інших письменників-початківців, був-таки незаперечним авторитетом. М. Шалата припустив (щоправда, без опертя на документи), що Л. Мартович і В. Стефаник після виключення з Коломийської гімназії перейшли на навчання до Дрогобича саме тому, що там вчився І. Франко [11, с. 273]. Немає, на думку дослідника, сумніву в тому, що В. Стефаник під час першої зустрічі з І. Франком у Дрогобичі (у вересні 1890) багато розповідав про Л. Мартовича і, мабуть, відтоді І. Франко по-справжньому зацікавився автором “Не-читальника” [11, с. 276]. Зрештою, й творча перерва Л. Мартовича тривала недовго: вже 1891 він надрукував у журналі “Народ”, до редакції якого входив І. Франко, своє наступне оповідання “Лумера” (№ 3. – 1. II; № 4. – 15. II). Виношуючи задум видавати журнал “Житє і слово”, І. Франко в листі до М. Павлика з першої половини жовтня 1893 нагадував про Л. Мартовича: “Може би, Мартович дав дещо до літературної частини? Де він?” [10, т. 49, с. 425]. У цьому часописі останній, щоправда, не друкувався. Та І. Франко запрошував Л. Мартовича працювати в журналі коректором, про що свідчить недрукований Мартовичів лист до І. Франка: “Поважаний Добродію! Пригадуюся вашій ласкавій пам’яті. Ви обіцяли мені, що если від нового року “Ж[итє] і с[лово]” дальше виходитиме, то відпустите мені коректуру. Отож прошу Вас, донесіть мені, чи на кор[ектуру] можу числити,

чи шукати собі іншого заняття, бо я на всякий спосіб Снятин хочу покидати” [3]. Журнал тоді переживав кризу, тому й не прийняв Франко Мартовича [5, с. 89].

Непорозуміння вичерпано. Власне, на той час І. Франко добре знав творчі можливості Мартовича, визнавав його талановитим письменником, вказуючи при цьому на художні огріхи його творів. У листі до М. Грушевського від 16 серпня 1898 писав: “Оповідання Мартовича [йдеться про “Мужицьку смерть”, надіслану до “Літературно-наукового вісника”. – *М. Л.*] прочитав; воно вірне, хоч трошки замало артистичне, занадто примітивне, деякі уступи треба би повичеркувати, тоді цілість зробила би більше вражіння” [10, т. 50, с. 112]. В огляді “Українська література за 1898 рік” І. Франко, ведучи мову про “Літературно-науковий вісник”, зізнався, що його увагу привернули “чудові новели В. Стефаника [“Засідання”, “З міста йдучи”, “Вечірня година”. – *М. Л.*] і оповідання “Мужицька смерть” Леся Мартовича” [10, т. 32, с. 13]. У праці “Українська [література за 1899 рік]” Франко відзначив, що “поруч із Стефаником слід поставити ще двох новелістів, що, як і він, походять з галицького Покуття, краю між Прутом і Черемошем. Це Марко Черемшина і Лесь Мартович. <...> Мартович же, хоч і виступив на десять років раніше [ніж В. Стефаник. – *М. Л.*], але пише мало. Від Стефаника він відрізняється гумором, якого у Стефаника бракує, зате Мартовичеві не вистачає відчуття міри, що ним, у свою чергу, відзначається Стефаник; в його оповіданнях зустрічаються зайві епізоди, іноді зображені з такою надмірністю, що утворюють карикатури” [10, т. 33, с. 15].

Розглядаючи творчість Л. Мартовича в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст., І. Франко вів мову про виникнення в ній найновішої генерації письменників, яка “прагне цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу”; вона виросла, за його словами, на ґрунті, який підготували Б. Грінченко, Олена Пчілка, Леся Українка, М. Павлик, О. Маковей, Н. Кобринська, В. Щурат і він сам. Найвизначнішими представниками цієї генерації він вважав О. Кобилянську, В. Стефаника, Леся Мартовича, А. Крушельницького, М. Яцкова та Марка Черемшину. “Мартович, – писав далі І. Франко, – тепер адвокатський практикант у Городку біля Львова, дебютував на літературному полі в 1890 р. [тут він припустився помилки. – *М. Л.*] сатиричною гуморескою “Не-читальник”, але жвавішу літературну діяльність розвинув аж з 1898 р., коли у львівському “Літературно-науковому віснику” опублікував своє найкраще оповідання “Мужицька смерть”. Перший том його оповідань вийшов 1900 року, другий [Франко мав на увазі збірку “Хитрий Панько” і інші оповідання]. – *М. Л.*] саме тепер перебуває в друці. Мартович надзвичайно пильний спостерігач життя галицького народу, причому він обдарований неабияким гумористичним талантом. Як ніхто інший, уміє він підмітити в житті нашого народу ту іронію фактів, яка змушує людину цілу свою поведінку виявляти в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді. До того ж, його стиль наскрізь оригінальний, легкий і далекий від будь-якого шаблону” [10, т. 33, с. 142–143]. Манеру письма прозаїків молодшої генерації І. Франко охарактеризував у статті “Старе й нове в сучасній українській літературі”, зауваживши, що ці письменники “відразу засідають в душі своїх героїв, і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення їм мало інтересне, і вони звертають на нього увагу лише тоді й остільки, коли й оскільки на нього падуть чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати. Відси брак довгих описів і трактатів у їх творах і та непереможна хвиля ліризму, що розлита в них. В порівнянні до давніших епіків їх можна би назвати ліриками, хоча їх лірика зовсім не суб’єктивна: навпаки, вони далеко об’єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями

щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима. <...> Се поети душі, психологи і лірики” [10, т. 35, с. 108–109]. “Із цього становища треба, здається мені, – продовжував І. Франко, – оцінювати таких наших письменників, як Коцюбинський (у деяких новіших творах, головню “На камені”), Ольга Кобилянська, Мартович, а особливо Стефаник” [10, т. 35, с. 108].

Л. Мартович, йдеться в огляді “Южнорусская литература”, “отличается иронией и едким юмором и рисует преимущественно положение крестьянина среди чуждых и непонятных ему бюрократических галицко-польских порядков (сборники “Нечитальник” и “Війт Панько” [тобто “Хитрий Панько” і інші оповідання”. – *М. Л.*])” [10, т. 41, с. 158]. Врешті, у Франкових очах Л. Мартович підноситься до одного з найкращих українських галицьких письменників: “В Галичині особливо вирізняються В. Стефаник <...>, далі – новелісти Мартович і Яцків, Б. Лепкий та ін.” [10, т. 41, с. 192], а його твори “визначні незвичайно вірною і бистрою обсервацією” [10, т. 41, с. 525].

Цілком логічно, що до участі в літературно-науковому збірнику, який готувався до 40-річчя творчої діяльності І. Франка, запрошено Л. Мартовича. У зв’язку з початком світової війни збірник “Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменницької праці. 1874–1914” (Львів, 1916) вийшов друком уже по смерті і Л. Мартовича, і І. Франка. У ньому міститься оповідання Л. Мартовича “Народна ноша” (с. 85–103).

Як бачимо, І. Франко, вказуючи на деяку розтягненість Мартовичевих оповідань, їхню перевантаженість зайвими деталями, цінував у них гумор, легкість та оригінальність стилю, тонку спостережливість автора. Окремих праць, присвячених творчості Л. Мартовича, І. Франко не дав; її він оцінював у контексті “покутської трійці”, галицької літератури зокрема й української загалом. Франкові оцінки змінювалися: від несприйняття до високого пошанування й навіть захоплення.

Список використаної літератури

1. Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів / В. Будзиновський // Новий час. – 1934. – № 102. – 10. V; № 103. – 11. V.
2. Будзиновський В. Не-карієрович / В. Будзиновський // Нові шляхи. – 1930. – № 2.
3. Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1610.
4. Гаморак Ю. Талант без середовища (Життя і творчість Леся Мартовича) / Ю. Гаморак // Мартович Л. Твори / Л. Мартович; за ред. Ю. Гаморака. – Краків; Львів, 1943. – Т. 1.
5. Горак Р. Лесь Мартович / Р. Горак. – К., 1990.
6. Мартович Л. Твори / Л. Мартович; за ред. Ю. Гаморака. – Краків; Львів, 1943. – Т. 1.
7. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив Михайло Павлик. – Чернівці, 1912. – Т. 5 (1886–1889).
8. Погребенник Ф. Лесь Мартович / Ф. Погребенник. – К., 1971.
9. Стефаник В. Перший твір Леся Мартовича (Спомин) / В. Стефаник // Кривавого року: віденський ілюстрований альманах на 1917 рік. – Відень, 1917.
10. Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
11. Шалата М. Франко і Мартович / М. Шалата // “Покутська трійця” й літературний процес в Україні кінця XIX – початку XX століть: матеріали наук. конф. – Дрогобич, 2001.

**IVAN FRANKO AND LES' MARTOVYCH:
THE REASONS OF ONE MISUNDERSTANDING**

Mykola Lehkyi

*Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine,
e-mail: lehkiy@ukr.net*

One episode from personal and creative relations between I. Franko and L. Martovych is examined in the article. The reasons of Franko's refusal to publish the first composition of his younger colleague are found out. The change of appraisal of Martovych's creative work is researched.

Key words: reception, appraisal, reason, short story, creative relations.

**ИВАН ФРАНКО И ЛЕСЬ МАРТОВИЧ:
МОТИВЫ ОДНОГО НЕДОРАЗУМЕНИЯ**

Микола Легкий

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина,
e-mail: lehkiy@ukr.net*

В статье рассмотрен один эпизод творческих и личных отношений между Иваном Франко и Лесем Мартовичем. Выявлены мотивы отказа напечатать первое произведение младшего коллеги. Исследовано изменения оценок творчества Л. Мартовича.

Ключевые слова: рецепция, оценка, мотив, рассказ, творческие отношения.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2010

Прийнята до друку 10.10.2010

